WSKAZÓWKI

do

NOTAT Z DZIEŁ DAWNYCH.

Nulla dies
sine litera.

KRAKÓW.

1897.

WSKAZÓWKI

do

NOTAT Z DZIEŁ DAWNYCH.

Nulla dies
sine litera.

KRAKÓW.

1897.

Nakładem i drukiem W. L. Anczyca i Sp.

Za mało posiadamy prac o życiu umysłowem i domowem przodków naszych. Należałoby przeczytać i wyzyskać całą przekazaną przez nich literaturę, aby odmalować stronę duchową i obyczajową dawnych pokoleń.

W tym celu należałoby, aby ludzie dobrej woli poświęcali wolne godziny na poznawanie dawnych pisarzy naszych i piszących o Polsce obcych i aby czynili notatki, wskazujące gdzie i o czem wspomniano. Z notat tych z czasem utworzyłby się obfity materjał do dziejów cywilizacji i kultury.

Trzeba więc brać kolejno książki i rękopisy, a czytając je uważnie, zapisywać na oddzielnych ćwiartkach w kilku słowach treść spotykanych wiadomości. Czyniąc to, należy *a)* wypisywać dokładnie tytuł książki lub rękopisu, nazwisko autora, rok i miejsce wydania (a przy rękopisie gdzie i pod jakim znakiem się znajduje), wreszcie stronę lub strony, na których wiadomość się znajduje;

b) na rogu ćwiartki, oddzieliwszy go ołówkiem lub piórem, oznaczać numer działu, do którego dany ustęp się odnosi, a pod numerem wymieniać bliższe określenie wiadomości, biorąc na to wyraz z niżej umieszczonego słowniczka; jeżeliby zaś potrzeba tego wymagała, dodawać pod spodem jeszcze szczegółowsze określenie przedmiotu. I tak, jeżeli, wziąwszy do ręki np. ks. Szymona Starowolskiego *Pisma*, znajduję narzekania na pijaństwo, to na ćwiartce notuję nasamprzód: Starowolski, Pisma, wydanie Turowskiego, Kraków, 1859, str. 64—66 a potem dodaję: *autor opisuje i gani pijatyki*, poczem szukam w słowniczku, znajduję *pijaństwo* i widzę przy tym wyrazie liczbę 16. (liczba ta oznacza dział: Zwyczaje); więc na określonym rogu ćwiartki zapisuję: u góry liczbę 16. a pod nią pijaństwo. Oto wzór:

16.
Pijaństwo

Ks. Sz. Starowolski *Pisma* wyd. Turowskiego, Kraków 1859, str. 64—66: narzeka na pijaństwo.

Nie zawsze jednak wystarczy jeden wyraz na rogu. Gdy u tegoż Starowolskiego znajdziemy na str. 107—108 opisy współczesnych jemu zdzierstw żołnierskich, to na rogu wystawię naprzód numer 13, bo w słowniczku

znalazłem tylko *żołnierz* z liczbą 13, (oznaczającą Wojnę) i dodam, pod wyrazem żołnierz, bliższe określenie ustępu: zdzierstwa we własnym kraju, w taki sposób:

Ks. Sz. Starowolski *Pisma* wyd. Turowskiego, Kraków 1859, str. 107—108: zdzierstwa żołnierzy polskich we własnym kraju.

13.
Żołnierzy zdzierstwa we własnym kraju

Weźmy jeszcze parę przykładów. Czytamy np. Zbylitowskiego Piotra: Rozmowę szlachcica polskiego z cudzoziemcem wyd. Turowskiego, Kraków 1860, i na str. 11—12 znajdujemy opowieść o „Zakładaczu ojczyzny, Lechu", w której poeta maluje pojęcia swoje o mniemanym złotym wieku w Polsce. Oczywiście rzecz ta należy do działu 11 (Wiedza). Wpisujemy więc do notat nasamprzód nazwisko autora, potem tytuł dzieła, miejsce, rok i stronę wydania, na rogu zaś ćwiartki umieszczamy liczbę 11, a pod nią: Pojęcia o czasach Lecha i o złotym wieku.

W temże piśmie, str. 27, spotykamy wzmiankę o tańcach włoskich i ruskich („galarda" i „drobuszki"), notujemy więc na rogu ćwiartki liczbę działu 15 (Zabawy), a pod nią piszemy: tańce włoskie i ruskie.

Na tejże stronnicy znajdujemy wzmiankę o tańczącym niedźwiedziu; wpisujemy do notat, pisząc na rogu liczbę 8 a pod nią: niedźwiedź, bo w słowniczku pod wyrazami *zwierzęta dzikie*, wskazówkę działu 8 znaleźliśmy.

W razie nieznalezienia w słowniczku odpowiedniego potrzebie wyrazu, osoba, czy-

niąca notaty, powinna do czasu wstrzymać się z wypisaniem liczby i wyrazów na rogu, brakujące zaś wyrazy wypisać na oddzielnej kartce i porozumieć się z osobami, zajmującemi się robieniem podobnych notat, względem utworzenia nowego działu lub wpisania nowego wyrazu do istniejących już działów.

W notatach nie potrzeba ani streszczać czytanych autorów, ani przepisywać ustępów, gdyż osoba, która w przyszłości z notat skorzysta, w każdym razie będzie musiała zajrzeć ponownie do źródeł. Wystarczy więc w notatkach zaznaczyć tylko: o czem i na jakiem miejscu dawny pisarz mówi. Dosłownie przepisywać należałoby chyba tylko przysłowia lub krótkie aforyzmy, nie zapisane w „księdze“ S. Adalberga.

W słowniczku poniższym niewątpliwie nie wszystko jest logicznie ugrupowane i nie wszystko jest przewidziane: trudność ułożenia z góry spisu przedmiotów niech usprawiedliwi braki; dadzą się one wyżej wyrażonym sposobem z czasem wypełnić.

Układając podręcznik ten, usiłowaliśmy liczbę działów sprowadzić do minimum, przez co powstały pewne niewłaściwości; woleliśmy te jednak, niż rozmnożenie kategorji; działy, któreśmy tu ustalili, dadzą się, wraz z numerami ich, łatwo spamiętać, a to ułatwi robotę. Zresztą ilość działów nie wpływa na pełność materjału: byle w słowniczku jaknajmniej było braków i bylebyśmy wyczerpali

wszystkie strony życia umysłowego i materjalnego przodków w notatach, to z czasem zasoby dadzą się porządniej zgrupować i ułożyć, a nic zaginąć nie może, bo się znajdzie jeżeli nie pod jedną, to pod drugą rubryką.

Należałoby przeczytać i wyzyskać *cały zasób przeszłości*, aż po koniec wieku XVII i to nietylko ze źródeł polskich, lecz i ze wszystkich innych, mianowicie z łacińskich (kroniki, dokumenta, nadania i t. d.) oraz niemieckich francuskich i t. d. (podróże cudzoziemców po Polsce, relacje posłów zagranicznych i t. d.), wogóle wyczerpać wszystko, skąd mniej lub więcej o umysłowości i zwyczajach przodków dowiedzieć się można.

To głównie w notach uwzględniać należy, czem przeszłość *różni się* od tegoczesnych pojęć i zwyczajów, czyli co w niej jest najbardziej charakterystycznem.

1. — DOM wiejski (dwór i chałupa) i miejski; pałac; zamek. — Wszystko, co się odnosi do składu, wyglądu, planu, materjału i t. d. wszystkich zabudowań (prócz kościelnych, które należą do działu 3). — Sprzęty i naczynia domowe, kuchenne i stajenne: meble, pościel, kobierce, świece i lampy, uprząż i t. d., wogóle wszelka ruchomość (prócz narzędzi rolniczych, p. dział 8 i naukowych, p dział 11. — Kuchnia, jako izba, jej urządzenie (kuchnia w znaczeniu stołu, wiktu, p. dział 6). Apteczka, śpiżarnia, piwnica. — Zwierzęta domowe. Ptactwo domowe (dzikie p. dział 8). — Stajnie, obory, kojce, stodoły, lamus, ujeżdżalnia, śpichlerze i t. d. (Karczma należy do dz. 5. Młyn i ogród do dz. 8). — Fontanny, sadzawki, cieplarnie, pomarańczarnie. — Oficjaliści i wogóle służba p. dział 4.

2. — HANDEL. Tu zaliczamy wszystkie przedmioty, które mogą być poczytywane za towar, chociaż są też pokarmami, ubiorami, przedmiotami sztuki, narzędziami naukowemi i t. p. Pod handlem wtedy wpisywać je należy tylko, gdy jako towar, jako przedmiot handlu występują; tak np. kobierzec jako sprzęt domowy należy do dz. 1, ale jako towar do dz. 2; cukier jako pokarm należy do dz. 6, ale jako towar do dz. 2 i t. p. — Ceny wszech rzeczy. — Kupcy, swoi i obcy, przekupnie, olejkarze i t. d. — Kramy, sklepy,

magazyny; faktorje, składy handlowe. — Kraje, z któremi i czem handlowano. — Wagi i miary. — Jarmarki, kiermasze.

3. — KOŚCIÓŁ. Wszystko, co się odnosi do religji, więc nabożeństwa, uroczystości, odpusty i biczowanie się, śluby (vota); posty; pokuty kościelne; klątwy. — Duchowieństwo świeckie i zakonne; klasztory. — Służba kościelna. — Sekty; spory religijne. — Chrzest, ślub i pogrzeb ile się w kościele odbywają (przywiązane do nich zwyczaje należą do dz. 16). — Muzyka kościelna; organy i t. d. należą do dz. 9. — Cmentarz; dzwony; hejnały; kazania. — Dobra kościelne i zakonne. Dziesięciny. — Nadania i zapisy na kościoły i klasztory. — Papież; Rzym. — Sądy boże. — Sądy duchowne i kościelne należą do dz. 7. — Ubiory kościelne należą do dz. 10. — Synody. — Zabudowania kościelne i kościoły, o ile, jako dzieła sztuki, nie kwalifikują się do dz. 9. — Służba kościelna.

4. — LUD I KRAJ. Ludność wszystkich warstw i stanów. Plemiona polskie i obce, osiadłe w Polsce; Cyganie, Niemcy, Ormianie, Żydzi. — Cudzoziemcy, przebywający czasowo w Polsce. — Służba, dworzanie, oficjaliści (oprócz kościelnych, p. dział 3, urzędników krajowych i dworu królewskiego, p. dział 7). — Czynszownicy, dzierżawcy, komornicy; żebracy; złodzieje i zbójcy (ale dzierżawca, jako umowa, należy do dz. 7). — Rodzina. Kobieta i sprawa kobieca. Wdowa. Sierota. — Żołnierze p. dział 13. — Kupcy p. dział 2. — Kraj: fizjografja i geografja Polski: rzeki, góry, drogi, mosty, groble, przewozy, lasy, kopalnie. — Szczegóły etnograficzne, dotyczące Polski. — Zabytki archeologiczne w Polsce.

5. — MIASTO. Oberże i karczmy. Bramy. Bruki. Dorożki. Kloaki. Ulice. Łaźnie. Mury (wały). Szpitale dla chorych i ubogich. Zamtuzy. — Domy i pałace p. dział 1. — Handel p. dział 2. — Mieszczanie p. dział 4. — Urzędnicy miejscy p. dział 7. — Cechy

rzemieślnicze, kupieckie p. dział 16. — Prawa miejskie p. dział 7. — Kościoły p. działy 3 i 9.

6. — POŻYWIENIE. Wszelkie pokarmy i napoje. — Kredens. — Kuchnia w znaczeniu jedzenia, potraw. — Pijacy, pijaństwo, żarłocy p. dział 16. — Tytuń, tabaka.

7. — PRAWO. Administracja. Cła. Daniny i powinności. Podatki. Urzędnicy. Król i dwór jego. Dyplomacja. Granice. Herby. Kary. Komisje. Kredyt, lichwa. Starostwa. Nadania i przywileje. Palestra. Sądy. Posłowie. Sejmy. Senat. Wyroki. Więzienia. Zastawy. Wróżda (wendetta, zajazdy). Prawo zwyczajowe i kościelne. Bezprawie, gwałty. Dzierżawy. Rozwody i t. d. i t.d. Oficjaliści należą do dz. 4. Sądy boże (ordalje) do dz. 3.

8. — PRZEMYSŁ w najszerszem rozumieniu, więc rolnictwo i budownictwo przemysłowe, flisactwo, leśnictwo, pszczolarstwo, bartnictwo, bobrownictwo, gorzelnictwo, piwowarstwo, miodownictwo, farbierstwo, garbarstwo, żegluga, rybactwo, tkactwo i t. d. — Rzemiosła. Rękodzieła. — Nieurodzaje i głody. — Sztuki piękne, stosowane do przemysłu.

9. — SZTUKA. Sztuki piękne. — Budownictwo, malarstwo i rzeźba przemysłowe należą do dz. 8. — Poezja ludowa do dz. 12. — Gmachy, jako dzieła sztuki. Koncerty, opera. Medale. Narzędzia muzyczne. Obrazy, rysunki. Posągi i t. d.

10. — UBIORY. Stroje i ubiory wszystkich stanów (bielizna i ubrania zwierzchnie), a także wszystko co z niemi ma związek, jak kosmetyki (wonności, pomady, bielidło, róż, mydła, kadzidła, klejnoty, wieńce na głowę, pierścionki, pasy) oraz sposoby noszenia, strzyżenia i trefienia włosów, brody, wąsów i t. d., wogóle mody. — Tu też należą mundury, liberje a także wszelkie ubiory kościelne. — Parasole, laski, peruki, tabakierki i t. p.

11. — WIEDZA. Pod dział ten, jeden z najważniejszych, podciągamy: oświatę wogóle (prócz szkół i nauczania, które należą do dz. 14), pojęcia przodków o wszech rzeczach oderwanych i dotykalnych, więc poglądy ich na rząd kraju własnego i obcych, na ustrój społeczny; wiadomości o sprawach, odkryciach i wypadkach zagranicznych; poglądy i pojęcia moralne, religijne, polityczne; wyobrażenia o wychowaniu, różnicy stanów, o kobietach; pojęcia o postępie i potrzebie reform wszelakich, o tolerancji; wiadomości z zakresu wszech nauk: astronomji, geografji, kosmografji, fizyki, chemji, agronomji i t. d. i t. d. (szczególnie ile się różnią od naszych). Tu też należą wszelkie zakłady, mające związek z oświatą, jak apteki, drukarnie, bibljoteki, archiwa (szpitale patrz dz. 5) i t. p. — Narzędzia naukowe (teleskopy, kompasy, łańcuchy i t. p.). — Tu też doliczamy mierników (geometrów) i miernictwo; lekarzy i medycynę (lecznictwo zabobonne p. dz. 12); optyków i ich wyroby (okulary, perspektywy). — Tu należą też wiadomości o podróżnikach Polakach i ich dziełach. — Wiadomości o własnym kraju (fizjografja i geografja Polski) należą do dz. 4.

12. — WIERZENIA. Do działu tego należą mitologja i rzeczylud czyli folklor, więc zaliczamy tu: podania legiend, baśnie, bajki, czary miłośne i wogóle czary, opowieści o djable, duchach (złych, zmarłych), gusła, lecznictwo zabobonne, gadki o nieboszczykach, skarbach, strachach; uroki; wróżby, wróżbici; liczby magiczne; zamawiania; znachorstwo; gadki o zwierzętach bajecznych. — Przysłowia (ile nie są zapisane w „księdze“ Adalberga). — Zagadki ludowe. — Dowcipy ludowe, anegdoty o ludziach i miejscowościach. — Podania o miejscowościach (np. zapadłych kościołach, zamkach i t. p.). — Zwyczaje zaś i obrzędy (świeckie) należą do dz. 16.

13. — WOJNA: Wojsko, wojskowość; broń, koszary, kordegarda, kwaterunki, musztry (mundury p. dz. 10), stopnie i pensje wojskowe; wojska obcego autoramentu,

najemnicy; wszelkie rodzaje broni: piechota, jazda, artylerja i t. d. — Wojny z obcemi i domowe (wróżda i zajazdy p. dział 7). — Rycerstwo; pasowanie na rycerzy (turnieje i gonitwy p. dział 15).

14. — WYCHOWANIE i nauczanie (fizyczne i umysłowe) od najwcześniejszych lat życia. Piastunka. Nauczyciele. — Szkoły wszystkich stopni i szkolnictwo.

15. — ZABAWY i rozrywki wszelkiego rodzaju, zbiorowe i towarzyskie, więc bale, widowiska (balet, djalogi, teatr), bankiety, strzelnice, fajerwerki, gonitwy, turnieje, jasełka, szopki, karuzele, kuligi, lalki, loterje, łyżwy, majówki, maskarady, toasty, stowarzyszenia, mające za cel rozrywkę (Babin, kurkowe i t. p.), wyścigi, łowy i wszystko, co z niemi ma związek. (Psy należą do działu 1, strzelby i inna broń do działu 13). — Dowcipy ludowe, ucinki prowinc. i t. p. należą do działu 12, koncerty i opera do działu 9.

16. — ZWYCZAJE. Dział ten stanowią wszelkie zwyczaje i urządzenia rodzinne, towarzyskie, obrzędowe, krajowe (prócz kościelnych, które należą do działu 3), więc: bicie obrzędowe (np. na gnanicach, w kwietnią niedzielę i t. p.), bractwa (prócz kościelnych, p. dz. 3 i zabawie poświęconych p. dział 15), bursy, całowanie, ceremonje, dary, dożynki, dyngus, cechy miejskie, kolędy, konkury, kumowstwo, kwesta, łapówki, mowy (obrzęd.), obrzędy (prócz kościelnych p. dział 3): rolne, rodzinne, flisackie, myśliwskie, pogrzebowe, chrzcinowe, weselne, doroczne, powinszowania, wieczornice, prządki, zaloty, śmigust i t. d. i t.d. — Tu też wciągamy: Gościnność. — Godziny (liczenie czasu). — Obyczaje (moralność). Niemoralność, rozpustę. Zbytki. Pijaństwo. — Posag, wyprawa. — Zwyczaje prawne p. dział 7.

SŁOWNICZEK.